

Sándor Anna, Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban

Mercurius Könyvek. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 174 lap

Mind a szociolingvisztika, mind a dialektológia művelői örömmel állapíthatják meg, hogy a kisebbségi nyelvhasználattal foglalkozó szakirodalom újabb munkával gazdagodott. SÁNDOR ANNA munkája ugyanis mindkét diszciplínát gazdagítja abból a modern dialektológiában közismert felismerésből kifolyólag, hogy a hagyományos paraszti társadalom felbomlásával a klasszikus értelemben vett nyelvjárások is jelentős változásoknak vannak/lettek kitéve. A mai dialektológia fő feladata a korábbi kutatási eredményeket bázisként tekintve a nyelvjárási változásokat a maguk társadalmi beágyazottságában vizsgálni. A kutatópontul választott település, Kolon pedig a kisebbségi kétnyelvűség kutatására, az idegen államnyelv interferenciájának a bemutatására is alkalmas terep.

Az ismertető munká lapjain egy zoboralji település mindennapjai rajzolódnak ki: az, hogy az ott lakók mikor, kivel, hogyan: milyen nyelven beszélnek. A falu lakóinak minden generációja vall valamiképpen arról, hogy miként vélekedik anyanyelvéről — netán szülei, nagyszülei nyelvről, és ebben a vélekedésben benne van az is, hogy ki-ki milyen sorsot szán ennek a nyelvnek. A nyelvhez való viszonyulás pedig természetesen magára a nyelvre is visszahat. Őrzi-e a nyelvjárás hagyományát? Idomul-e a magyar köznyelvhez — amelynek az elsajátítása is, még inkább a használata erősen korlátok közé van szorítva? Milyen mértékben hat rá a szlovák nyelv? Mindezekről nem egy-két kiragadott nyelvi jelenség körüljárásával, hanem a vizsgált település saját

teljes nyelvi rendszerének, működésének a bemutatása révén kapunk képet Sándor Anna jóvoltából.

A könyv nyolc fejezetre tagolódik, ezek többsége több alfejezetre bomlik tovább.

Az általános kérdéseket tárgyaló bevezető fejezet (itt esik szó a különböző részdiszciplínák egymáshoz való viszonyáról, a kutatás előzményeiről, módszereiről és a kutatópontról magáról) után a szerző kérdőíves felmérése alapján bemutatja mindazokat a tényezőket, amelyek szerepet játszanak az adatközlők nyelvhasználatának az alakításában. A következő nagy egység a nyelvjárás jelenlegi nyelvi rendszerének a bemutatása. Külön-külön fejezet szól a nyelvi tiszteletadásról és a személynevekről abból a megfontolásból, hogy „kétnyelvű környezetben a személynévállomány híven tükrözi a nemzetiségi részarányok változásait is” (117). Az immár hatodik fejezetben ismét a szociolingvisztika kerül előtérbe: a vizsgálat középpontja a kétnyelvűség, majd a hetedik fejezetben a változásvizsgálat során tett észrevételeket fogalmaz meg. A kötet végén következtetéseink rövid összegzése található, azután irodalomjegyzék és mellékletként a szerzőnek az anyaggyűjtéshez felhasznált kérdőívei zárják a munkát.

A kötet tartalmának közelebről való szemlélése nemcsak megerősít korábbi ismereteinkben, például abban, hogy az anyanyelven sokkal hatékonyabban lehet ismereteket szerezni, hanem sokban pontosítja azokat, valamint új összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

A község lakosságának általános ismertetése (17—9) után a vizsgálat szempontjából lényeges jellemzőket tüzetes vizsgálat alá veti. Elemzi a lakosság nyelvhasználatát az életkor, a nemek és az iskolázottság függvényében. Figyelemre méltó megfigyelése, hogy az idős korosztályában a nők hagyományörzöbkek, a fiatalabb korosztályokban azonban ez már a férfiakról mondható el. A nyelvjáráskutatók ide vonatkozó korábbi megfigyelése (tudniillik az, hogy a nők hagyományörzöbkek mint a férfiak) és a szociolingvisztikai szakirodalomban olvasható ennek ellentmondó nézet tehát csak látszólag áll szemben egymással, voltaképpen a generációváltás során bekövetkezett, azaz a XX. századi társadalmi mozgások következtében előállott életmódbeli változásoknak a nyelvhasználatban megmutatkozó hatásáról van szó. Ezt igazolják az életkor és az iskolázottság, valamint a nyelvhasználat összefüggései is.

Az a 80 év, amelyet a trianoni békediktátum következtében a zoboralji, s benne a koloni magyarok kisebbségi sorsban voltak kénytelenek eltölteni, nem múlt el nyomtalanul. A magyar lakosság aránya 1939-hez képest is csökkent a 80-as, 90-es évekre, így ma nem éri el a teljes lakosság kétharmadát (18). A családok összetételében a vegyes házasságok száma sem elhanyagolható.

Mivel a magyar nyelv sorsa Kolonban — mint minden kisebbségi sorsban élő magyar beszélőközösségben — a középiskolás korosztály nyelvi attitűdjétől függ, jogosan szentelt ezen korosztály különböző csoportjainak megkülönböztetett figyelmet.

A könyvben részletesen tárgyalt körülmények következtében a magyar anyanyelvű iskolások egy része tanulmányait magyar nyelven folytatja, más részük részben vagy egészben szlovák nyelven tanul. Ez a körülmény nemcsak magyar nyelvi kompetenciájukat, hanem a magyar nyelvhez és annak különböző változataihoz való viszonyukat is befolyásolja. Vizsgálatába bevonja a vegyes házasságokból származó, és minden esetben szlovák iskolába járó fiatalokat is. (Kár, hogy a rájuk utaló „V” rövidítés [52, 53, 56] feloldását csak a 128. lapon lehet megtalálni.) Bár egy tudományos munka feladata a tények objektív feltárása, sem a szerző, sem az olvasó nem tud érzelmenyilvánítás nélkül elsiklani az olyan vélemények olvastán, amikor a szlovák iskolába járó magyar anyanyelvű diák azzal indokolja a magyar nyelvtanulás elhárítását, hogy „abszolúte semmi vonzalmam nincsen ehhez a nyelvhez”, „nem világnyelv, nincsen rá szükségem”, „kihalófélben levő nyelv” (40).

Az iskola nyelve döntő módon befolyásolja a nyelvtudást, ennek következtében pedig azt is, hogy az egyes ember ismeretszerzése, szórakozása milyen nyelvhez kötődik. Mindezek a könyvben számos táblázat és diagram segítségével válnak szemléletessé. (A diagramok satírozása a 132—5. lapon nem szerencsés, különösen a 135. lapon nem elég kontrasztos.)

A nyelvhasználat színtereinek számbavétele lehetőséget nyújt annak a bemutatására, hogy a magyar nyelv milyen változatai juthatnak szóhoz, illetőleg a nyelvjárás és köznyelv közötti választás milyen változatokat hív elő a beszélők nyelvi repertoárjából. A minta a köznyelv vagy a helyi nyelvjárás lehet, a realizáció olykor a kettő közötti átmeneti forma. Az ilyen módon keletkezett variánsok azok a nyelvi változók, amelyekből a nyelvjárás változásának az iránya kirajzolódik.

Ez az a pont, ahol a könyv kapcsán elméleti, pontosabban terminológiai kérdést érdemes felvetni. A nyelvhasználatot illetően különféle viszonyítási alapok léteznek. A szakirodalom számon tartja a nyelvi eszmény fogalmát, mint irodalmi nyelvi normát. Ez a hagyományos felfogás Sándor Anna könyvében is megtalálható a nyelvjárásiaság kimutatásának viszonyítási alapjaként úgy, ahogyan — miként idézi (60) — IMRE SAMU is megfogalmazta: „Köznyelvnek azt az ideális — egyelőre talán senki által nem beszélt formáját tekintem, melynek normáit egyrészt az egységes magyar helyesírás, másrészt bizonyos hangtani kapcsolatok esetében (pl. mássalhangzók hasonulása, összeolvadása, kiesése, rövidülése stb.) a magyar köznyelvi kiejtésnek ma érvényben levő s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályait adják meg.” A *norma* ugyanakkor felfogható olyan értelemben is, mint ’nyelvsvokás, nyelvhasználati minta’ (vö. COSERIU, Synchronie, Diachronie und Geschichte. München, 1974.). Mint ilyen, vonatkoztatható mind a köznyelvre (miként nyelv művelésünk nemegyszer hagyatkozik rá mint kritériumra), mind a nyelvjárásokra. Sándor Anna ebben az utóbbi értelemben is használja a *norma* terminust: „ismernünk kell azt a nyelvjárás normát, amely a mai nyelvjárás beszélőket irányítja” — írja (67). A *norma* terminusnak két különböző értelemben való használata (noha mindkét esetben világos, hogy miről van szó) nem egészen szerencsés. Így van ez még akkor is, ha a szakirodalomban eléggé vegyes kép rajzolódik ki, és maga a nyelvi valóság is bonyolult, ami a szerző dolgát egyáltalán nem könnyíti meg. Ha itt hibaként említették is a terminológia használatát, ez nem elsősorban a szerzőnek róható fel, hanem a szaktudományak az adósságára utalok. A norma fogalom bizonytalanságára, illetőleg a különböző normák egymás mellett, sőt egymást keresztező voltára figyelmeztetett VILLÓ ILDIKÓ már a 90-es évek elején (A nyelvi norma meghatározásáról. In: KEMÉNY GÁBOR szerk., Normatuda — nyelvi norma. Linguistica. Series a. Studia et Dissertationes 8. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1992.). A tartalmi és a terminológiai bizonytalanság azóta sem csökkent. A német szaknyelvben a nyelvi norma — sőt normák — kapcsán a kérdést a társadalom oldaláról közelítik meg. Eszerint: „Sprachnormen: soziale Erwartungen, die innerhalb der Möglichkeiten des Sprachsystems die Formen angemessenen sprachlichen Handelns bestimmen” (HADOMUD BUBMANN, Lexikon der Sprachwissenschaft. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1990.). Ebben a felfogásban a standard nyelv: „Standardsprache: Auch: Hochsprache, Nationalsprache. ... Deskriptive Bezeichnung für die historisch legitimierte, überregionale mündliche und schriftliche Sprachform der sozialen Mittel- bzw. Oberschicht” (i. m.). TRUDGILL terminológiai szótára, illetőleg annak SÁNDOR KLÁRA által fordított változata (Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997.) korántsem oldja meg a problémát. A „sztenderd angol” és az ennek mintájára megfogalmazott „sztenderd magyar” szócikkei a „sztenderd változat” alatt megfogalmazottakkal egybevetve kevésbé értelmezhetőek.

A koloni magyar beszélőközösség nyelvváltozat-választását általában egyrészt a nyelvjárás hagyomány követése, másrészt az emelkedettebb nyelvi változat mintájának elérése vezérli. Meglepő — még ha nem is példátlan —, hogy a nyelvi változásra, változtatásra törekvés során éppen az emelkedettebb változatban stigmatizált alakok, a *-suk/-sük*-ölés és a *-nák*-olás összefoglaló néven említett igeragozási formacsoportok is megjelentek a nyelvjárásban (97, 139).

Sándor Anna könyve jeles bizonyítéka annak, hogy a szociolingvisztikai szemlélet és módszer a „hagyományos” nyelvjárás kutatással igen jól „megfér”, sőt egymás eredményeit kitűnően felhasználhatják, illetőleg kiegészítik. A nyelvjárás változás vizsgálatok, amelyek szintén nem előzmények nélkül valók, a nyelvjárás mélyrétegek ismerete nélkül éppen a viszonyítási alapot nélkülöznék.

A könyv harmadik fejezete a nyelvjárás jelen állapotának a leírása: a szinkroniában a mozgás, változás lehetőségének a megragadására törekszik. Magyarítja a változatok létrejöttének okait, forrásait, ezenközben rendszeresen utal az előzőekben ismertetett külső, a nyelvhasználatot befolyásoló körülményekre.

Ez a fejezet a nyelvjárás hangtani, alaktani jelenségeit és a mondatban néhány kérdését vizsgálja. Az elemzés középpontjában azok a sajátosságok állnak, amelyekkel kapcsolatban valamilyen elmozdulás tapasztalható. Ilyenek az *i*-zés, a zárt *ē* helyzete, az *ly* fonéma használata. Jóval kevesebb eltérést lát a szerző a szótövekben és a ragozás terén. Szembeszökő viszont a magyar köznyelvben stigmatizált igealakok használatának az előretérése a nyelvjárás újabb kori alakulásában, valamint a szlovák nyelv hatása a denominális nomenképzők körében.

A gyűjtés körülmekintő megtervezése és a feldolgozás módszeressége minden elismerést megérdemel. A részleteket tekintve ugyanakkor több kifogásolnivalóval találja szemben magát az olvasó ebben a fejezetben. Mindenekelőtt ilyenek a hiányzó mellékjelek, holott szerepük éppen a hangtani átmenetek jelölése miatt fontos volna (61, 65, 70, 80). További elméleti és gyakorlati problémát vetnek fel a szerzőnek a nyelvjáráisleírás során követett eljárásai.

A hangtani változások egy része morfofonetikailag jeles helyeken megy végbe. Mindenképpen ilyen helyzet az, amikor a korábbi szakirodalom (megkerülve a pontos meghatározást) egyes hangváltozásoknak morfémahatáron történő jelentkezéséről beszélt. Voltaképpen azokról az esetekről van szó, amikor a korábbi, nyelvtörténeti szemléleten alapuló osztályozás *tővéghangzó*-ról beszélt (így nevezi a szerző a 73. lapon), illetőleg egyes leíró nyelvtanok az inkriminált magánhangzónak pusztán fonetikai szerepét hangsúlyozva a *kötőhangzó* terminust használták (ezt olvassuk a 72. és a 88. lapon). A nyelvtörténeti fejlődés folyamatát is figyelembe véve a leíró nyelvtanok elfogadott szegmentálása alapján az *előhangzó* terminust tartjuk helyesnek.

Kétségtelen tény, hogy a nyelvjárások sajátosságait a köznyelvhez szokás viszonyítani, mégis aligha gondolná valaki, hogy hangsúlytalan helyzetben érvényesülő illabiális tendencia eredménye lenne a *hívés* (74); a *(z)ęcskó* használata *zacskó* helyett elhasonulás: aligha van értelme itt illabiális tendenciáról beszélni, hiszen az *ē* illabiális *á* helyén jelentkezik (uo.); a MNyA. alapján a nyelvterület több pontjáról kimutatott *kíső* 'külső' változatban az illabiális *i*-zés nem a zárt szótagi *l*-nek az első szótag magánhangzójára gyakorolt asszociatív hatásával magyarázható (uo.): ebben az esetben az *l*-nek csupán nyújtó szerepe lehetett; a kérdéses hangnak — nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is — labializáló szerepe szokott lenni. Az *ü* (> *ű*) delabializációját sokkal inkább a szóvégi *ő*-től való elhasonulás magyarázhatja.

A toldalékváltozatok alapvariánsainak a köznyelvvél megegyező idézése szokásos a tételmondatban. Így is teszi az *-ász(ik)/-ész(ik)*, *-ás/-és*, *-mány/-mény*, *-vány/-vény* stb. képzők esetén, kevésbé érthető módon azonban közöttük a nyelvjárási formát idézi a *-ság/-ség*-gel kapcsolatban (68).

A nyelvjárási elemzésekben általában szokásos és helyeselhető is a köznyelvi alakokhoz való viszonyítás. Előfordul azonban, hogy ezzel olyan összefüggéseket mutatunk ki, illetőleg olyan változásokat tulajdonítunk a nyelvjárásnak, amelyek abban nem mentek végbe. A történeti folyamatok ismeretében ugyanis a *tënnáp*, *tunnāk*, *tunnyi* alakokban valóban $g + n$, $d + n > nn$ megfelelés (változás) van, az *áunnānāk*, *áunnyi*, *haragunnānāk*, *hárágunnyi* esetében jogosan csak intervokalikuss nyúlásról lehet beszélni (87). (Más kérdés, hogy ezeknek az ígéknek van-e egyáltalán *d*-s töve az *ēdve*, *idva* mintájára. Ez a tótani fejezetből nem derül ki.) — Az asszociatív változások körében a nyelvjárási *pállás* szóban nem köznyelvi $r + l$, hanem $d + l$ hangkapcsolat megfelelése van (87).

Kétségtelen, hogy a *van*, *męgy*, *jön* ígéknek szokás *n*-es változatú töveknek nevezni. Az a tény azonban, hogy e három ígének van olyan tőváltozata, amelyben szerepel az *n* hang, aligha tekinthető elégséges alappal arra, hogy az egyébként egymástól gyökeresen különböző ígéknek egy tőtípusba soroljuk. Közös vonásuk legfeljebb az lehet, hogy tótani szempontból mind a három rendhagyóan viselkedik.

Magyarázat nélkül marad a *-val/-vel* rag palatális változata helyett használatos (?) veláris alak: *kövėkvā* (87.), *jő rėggāt* (105.). Egyéb idézett nyelvjárási példái alapján azonban ezeket mégis leginkább sajtóhibának lehet tekinteni: *fődvė, kocsikvė, őřömvė, szekėrvė* stb.

A szerző a témájára vonatkozó szakirodalmat alaposan ismeri, hivatkozik rá. Utalásai azonban nemegyszer követhetetlenek. Előfordul, hogy a hivatkozott mű nem szerepel a könyv végén található irodalomjegyzékben (pl. Molnár 1993. a 23. lapon, Szabó 1987. a 26. lapon, Kontra—Gósy 1992., Péntek 1994. a 35. lapon, Tóth 1966. a 120. lapon stb.), máskor az azonos családnevű szerzőket célszerű lett volna keresztnevük kezdőbetűjével megkülönböztetni (pl. Szabó 1985. Szabó Gézára vonatkozik; a javasolt megoldással olykor — részlegesen — él is: Szabó Z. 1965., Szabó 1986., az utóbbi Szabó József egyik munkája a 92. lapon).

A kifogásolt hibák egy esetleges újabb kiadás esetén könnyen kijavíthatók, nem érintik a munka egészének igen kedvező megítélését. A nyelvjáráisleírás: a nyelvjárási rendszer és a nyelvhasználat komplex bemutatása a monográfia igen komoly értéke, amelyet növel, hogy a szerző az egész problémakört belülről látja, a nyelvi gondokat nemcsak szakemberként értékeli, hanem a közösség tagjaként maga is nap mint nap megéli.

ZELLIGER ERZSÉBET